

Қаңтарбаева Ж.О.
Дінтану және мәдениеттану
кафедрасының
аға оқытушысы, филос.ғ.к
Тұрманбетов О. М.
№21 Қ.Сұлтанбеков атындағы
орта мектептің директоры

Қазіргі Қазақстан қоғамындағы руханилық пен ұлттық құндылықтар мәселесі

Қазіргі жаһандану үрдісі кең өріс жайып жатқан кезде біздің тәуелсіздік екпінімен жаңадан қадам жасап келе жатқан мемлекетіміздің беталысын айқындау қажеттілігі туындады. Осы туста дамыған алдыңғы қатарлы мемлекеттердің саяси-экономикалық іс-әрекеттері ғана емес, сонымен қатар өмір салты да үлгіге айналып бара жатқандығын байқау қиын емес. Ал басқа мәдени үлгілердің енуі бұқаралық санаға кері ықпал етіп, ұлттық құндылықтарды шайқалтуы мүмкін. Бұндай әлеуметтік құндылықтардың трансформациясы туралы Ғ.Ғ. Ақмамбетов былай деген еді: - «...мораль арнайы әлеуметтік феномен ретінде қоғамдық болмыстың туындысы болып табылады және де қоғамның материалдық жағдайларының өзгеруіне байланысты оның адамгершіліктік санасы да өзгереді» [1, 52 б.]. Бұқара әлеуметтік институттарды, әлеуметтік қатынастарды және тіпті қоғамдық болмыстың негізін де толығымен өзгертуге қабілетті. Адам санасындағы дүниетанымдық тұтастықты қамтамасыз етуге қабілетті болатын, тұрақты құндылықтардың, үйреншікті бағыттардың, әлеуметтік мұраттардың болмауы, болашақ туралы пікірдің бұлыңғыр болуы, қоғамда болып жатқан үрдістер мен құбылыстар туралы нақты ақпарат ала алмауы адамның сенімділігін әлсіретіп, саяси элитаның бұқаралық санамен манипуляция жүргізуге барынша жағдай мен мүмкіншіліктер туғызады. Бұқаралық сананы манипуляциялауда ұлы идеяны алдыға қою жеткілікті. Ол туралы академик Д.К. Кішібеков былай деп жазған еді: «Кез келген құбылыс сияқты идеяда бұқараға әсер ету күшіне ие. Оның мәні – ойды ояту, интеллектті мазалау, әрекетке итермелеу. Сонымен, идея – бұл құбылыс, әрекет, мән. Қалай идея пайда болады, солай адам тыныштықтан айырылады. Демек, идея тек қана ақылды оятып қана қоймай, сонымен қатар әрекетке де итермелейді. Идея субъектіні өзінің айқынсыздығымен, абстрактілігімен мазалайды. Ол адамды өзін танытуға тартады. Ал идея бұқараның іс қимылың жаулаған кезде, ол үлкен күшке, игерілмес стихияға айналады, оны тек ақыл ой ғана тоқтата алады» [2, 51 б.]. Шынымен де, бұқараны күш құралы ретінде саяси көсемдер көп жағдайда ұлы идеяларды ұсыну арқылы немесе әртүрлі діни секталар мен конфессиялар тиімді пайдаланады.

«Дәл қазіргі таңда Қазақстанның ақпараттық қауіпсіздігіне төнуші қауіп-қатер күшті болып отыр. Батыстық арзан бұқаралық мәдениеттің экспансиясы Қазақстандағы өзекті мәселеге айналғаны қашан. Бейкүнә

бейнетаспалар мен кітаптар, және басқа да ақпарат құралдары көмегімен қоғамды деградациялауда рухани азық болып табылатын қатігездік, кісі өлтіру, қанішерлік, есірткі тарату мен қолдану, алдап-арбау, ұрлық-қарлық, зорлық-зомбылық, жезөкшелік, порноөнеркәсіп туындылары сияқты мың санды ақпараттар ағымы қоғамымызда лық толы. Оның “тәлім-тәрбиесімен” ауыр қылмыстар, тәртіп бұзушылықтар, әдепсіздіктер белең алып барады» [3, 80 б.]. Олар көп жағдайда оны мықты болу үшін, бекіну үшін, сақтану үшін деп қабылдайтын болса, енді біреулері үнемі берілетін қорқыныш үрейден безе отырып, діни секта сияқты ұйымдардан қамқорлық іздей бастайды. Н.Ж. Байтенова, қазіргі кездегі көптеген діни секталардың енуін қоғамда болып жатқан материалдық және рухани күйзелістің салдары деп бағалайды: «Тәуелсіздік жылдары азаматтық қоғамның және нарықтық экономиканың құрылуымен ғана емес, сондай-ақ діни серпілістің жүруімен де сипатталады: дәстүрлі діни бірлестіктер ұстанымдарының күшеюімен бірге қазіргі Қазақстан үшін беймәлім, жаңа дәстүрлі емес діни ұйымдар пайда болды. Атап айтар болсақ, пресветериандық және методизм, протестанттық конфессиялар, сондай-ақ “Агапе”, “жаңа аспан” сияқты протестанттық шіркеулер, “Бахаи”, “Сайтан шіркеуі”, “Саентология” шіркеуі сияқты діни бірлестіктер көріне бастады... Миссионерлік діни ұйымдардың ілімдерін таратуға арналған шоқындыру саясаты Африка және Азия халықтары арасында қарқындап, мақсатты түрде жүргізіліп отыр. ...Көптеген миссионерлер жергілікті халық басым елді мекендерде тұрып, сол халықтың тілін, әдет-ғұрпын, мінез-құлықтарын өз қызметтерін табысты атқару үшін жергілікті деңгейде зерттеп үйренеді. Елімізде протестанттық және неопротестанттық шіркеулердің миссионерлік қызметтері халқымыздың діни бірлігі мен ынтымақты өміріне кері әсерін тигізеді. Жұмыссыздар, өмірден өз орның таппағандар, рухани ізденісте жүргендер, жеке басы және отбасындағы психологиялық қиындықтарға төзе алмағандар, Ислам діні терең білмейтіндер, әсіресе жастар миссионерлердің үгіт насихатына тез ілігеді» [4, 7 б.]. Ал бұл діни игеру жолында бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі кем емес. Көптеген діни уағыз басылымдары бүгінгі күнде де кең таратылып жүр. Шынымен де, бұқаралық мәдениеттің ықпалында жаһандық дүниенің өрісінде өзіндік сананы, ұлттық ерекшелікті, әлемдік кеңістікте өз орныңды айқындаудың, тарихи тағылымды сақтап қалудың өзі қиындыққа соғады. Себебі бірінші мақсатталған әрекетте діни секталарды енгізу болса, ендігі қадам керісінше өз дінін өзіне жек көрінішті көрсету саясаты жүзеге асырылатын болды. Яғни, бүгінгі таңда өз дініміз *исламды* ланкестік пен фундаментализм деп жазалап өзімізге қарсы фактор ретінде ұсынылып, бір халықтың ішінде адамдарды бір-біріне айдап салып қойды. Өкінішке орай сыни ойлауды ысырып қоятын, сенім мен сезімді алдыға қоятын қарадүрсін бұқаралық сана үшін осы жолға түсіп кету қиын болмайды. Бұқалық санаға ықпал ету факторы интернет жүйелері және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы жүзеге асады.

Бұқаралық ақпарат құралдардың, әсіресе теледидардың жеке адамдардың немесе бұқараның іс-әрекетіне ықпалы қаншалықты екендігін

ескере отырып, қоғамды рухани бұғауға түсіретін құралдарды аша аламыз. Ондай құралдар ретінде біріншіден, өтірікті уағыздау болады, тіпті бұл жерде өзгертілген ақпараттың өзі де жеткілікті; екіншіден, қандай да бір сыни ойлау мен рефлексияны басып тастайтын зорлық зомбылықты уағыздау. Яғни, реципиент, бұқаралық адам «шок» күйіне түседі. Алайда, дұрыс емес әлеуметтік модельді бұқаралық аудитория үшін БАҚ емес, керісінше, басқару саясаты жасайды. Бұқаралық ақпарат құралдары ақпаратты қандай да бір комментарийсіз немесе түсіндірусіз ұсынады. Сонымен бірге, аудиторияның назарын тарту үшін табиғатта болып жатқан табиғи апаттарды, қоғамда және жеке адамдардың өмірлерінде болып жататын криминалдық, скандалдық және афералық оқиғаларды, махаббат интригаларын жиі жіберіп отырады. Манипулятивтік ақпарат тұлға ерекшелігін жоюға, адамдағы қайталанбас қасиеттерді, бұқаралық мәдениет қорынан алынған, стандарттылыққа айналған дайын формалармен алмастыруға бағытталған. Себебі бүгінгі күнде адамдар ақпараттық құралдарға халық үлкен сеніммен қарайды.

Бодандық бұғауында орнайтын құлдық сана тек тарихты естен өшіріп қана қоймай, санымен қатар *ой еркіндігінен, сана азаттығынан* айырады. Әбден санасына ақиқат ретінде сіңірілген еуропаорталықтық мифтер, оның өзіндік ойлау мүмкіншіліктерін өшіріп, өзіндік санаға, өзіндік айқындауға қарсылықты көрсетіп тұрады. Өйткені, жоғарыда айтып кеткендей, мінсіз, күмәнсіз сенген идеалды мемлекетті құру идеологиясының негізінде тараған мифтерден, қорғаныс пен тіректен айырылу оңай емес, ал қазіргі кезде оның орнын еуропаорталықтық бірлестік идеалдары басты. Қазіргі кездегі біздің қоғамда орын алып жатқан діни қақтығыстар мен рухани дағдарыстар батыстандыру үрдісімен келіп жатқандығын шет қалдыруға болмайды. Дегенмен, өз елінде өз орнында берік ұстау, өзіндік сана мен өзіндік ерекшелікті сақтау «басқалардың» ішінде ыдырап, байқалмай қалудан құтқаратын кепіл болмақ. Оның салдары ретінде, адамдарға материалдық және «рухани» қолдау көрсететін және ең бастысы «жан тыныштығы» мен «тұрақтылықты», «жақсы өмірді» уәде ететін, әртүрлі діни секталар мен конфессияларға немесе психотренингтік (дианетика, саентология, т/б) бағыттарға, эзотерикалық немесе мистикалық бағыттардың кең таралуы көрініс табады. Әсіресе бұндай толқын, Қазақстанның материалдық әрі рухани күйзеліс кездерінде, 1990-1995жж. аралығында қатты байқалды. Көптеген мақсаттары белгісіз діни секталар адамдардың дәл осындай шарасыздық күйін жиі пайдаланады. «Құдай адам өміріне мән бере отырып, индивидке құндылықтар жүйесін сіңіре отырып, аномия, хаос, жатсынудан қорғайтын адамның жалғыз адал әрі сенімді досына айналады. М. Орынбеков бұл көріністі былай сипаттаған еді: - «Бүгінгі таңда күл-талқан болған тоталитарлық жат идеологияның орны босап, әртүрлі дін қалыптары олқыны толтыруға ұмтылды. Олардың ішінде исламның елеулі орын алуы заңды. Сондай-ақ діни сананың ыдыраңқылығы бұл қозғалыстардың әлеуметтік тұрмыста басты орын алуына мүмкіндік бермеді. Осы және басқа себептердің салдарынан дін санада қоғамдық қатынастың елеулісі бола

алмады. Сондықтан да Қазақстан жаңашыл мемлекет болып келеді, солай болып қалады да деп сенімді түрде мәлімденіп жүр. Бұл дүниетанымдық мағынада кері кетпеуге мүмкіндік береді» [5, 5 б.]. Қазіргі нарықтық жағдайдағы Қазақстандық қоғамдағы бұқаралық сананың бетбұрысын, көңіл күйін білу қажет. Экономикалық дағдарыс, көпшіліктің әлеуметтік жағдайының нашарлауы, деңсаулық, білім, экология, саясат, дін салаларындағы өзгерістер бұқараның да көңіл күйін өзгертіп, әлеуметтік кері салдарға алып келуі мүмкін. Мысалы қылмыскерліктің, жемқорлықтың, өсуіне, адамдардың бір-біріне деген сенімсіздігін өсіріп, қоғамдағы жаттану сезімін күшейтеді. Сонымен қатар, билік пен халық арасындағы үлкен алшақтық адамдар арасында да болашақ үшін сенімсіздік туғызады, өйткені белгілі бір халық мүдделері саяси билік жағынан ескерілмей, елеусіз де қалып жатады. Билік тек бұйрық берумен және аса жоғары ұйыдастырушылықпен, халықты бюрократиялық тәртіпке салумен белсене айналысып жатқан кезде, халық арасында рухани дағдарыс пен шиеленістер орын ала бастайды. Билік пен әкімшілік тарапынан адамдарға басушылық ықпал етуі немесе халықты бір уыста ұстауға деген талпынысы да халықтар арасында қайшылықтар туындатып, қоғамдық қақтығыстарға алып келуі мүмкін. Бұл мәселе тұсаусыз қайта-қайта туындап жатқаны бекер емес, өйткені жаһандық үдеріс негізінде әртүрлі сыртқы күштер бұл жағдайды өз ыңғайларына пайдаланып, діни секталар мен ланкестер өз іс-әрекеттерін еркін жүзеге асыратын болады. Өзіндік ұлттық сана сезімі әлсіз, ұлттық рухы сөніп қалған, болашаққа деген сенімі жоқ халықты жаулау қашанда оңай. Тек ұлттық сана сезім шеңберіндегі ұлттық құндылықтарды анықтаған жағдайда, жалған құндылықтар өздері ақ керексіздігін сезініп, ысырылып кетеді. Ол үшін әр қайсымыз, өз мойнымызға ұлттық құндылықтарды сақтап, әспеттеу жауапкершілігіне ие болуымыз шарт. Ұлттық келбет пен ұлттық ерекшелікті сақтап, ұлттық сананы нығайту қажет.

Тек адамдық еркіндік пен адамдық мәдениет арқылы ғана тұлғаның жеке, ешкімге ұқсамайтын дара қасиеттерін қайта өркендету мүмкіншіліктеріне ие боламыз. «Жалпылық болмыс жасампаз ойдың туындысы, оның өзіндік өмір сүруі жоқ» демекші басқаларға, әсіресе батыстық мәдениетке еліктеу біздің болмысымызды анықтамайды. Тұлғалық даралықты сақтап қалу халқымыздың қайталанбас өзіндігін сақтап қалуға кепіл бола алады. Тек өзіміздің рухани бастауларымыз арқылы ғана біз өзіміздің шынайы бейнемізді көрсетіп, халқымыздың өзіндік ерекшелігін сақтай отырып, ұлттық идея мен ұлттық рухты нығайту арқылы ғана біз өзімізді сыйлата әрі таныта аламыз.

Бұқаралық сана қашан да бір нәрсені қажет етіп тұратыны анық, жаһандық үрдіс тәрізді бұқаралық сана да еріксіз үрдіс болып жатқандықтан, осы сананы дұрыс ағымға (ұлттық құндылықтарды уағыздауға, адамгершілік қағидаларын идеалға айналдыруға, білім-ғылым мәртебесін көтеруге, т.с.с.) бет бұру қажет. Ал осы жолда таптырмас құрал – ол әрине, бұқаралық ақпарат құралдары. Сонымен қатар бұқаралық сананы игілік жолында бағыттауда білім саласы, әдебиет пен өнердің, саясат пен діннің рөлі де

ескерусіз қалмауы керек. XIX ғасырдың соңы-XX ғасырдың басындағы классикалық әдеби туындыларға деген сұранысты қайта жаңғырту керек.

Біздің мақсатымыз – жаһандануды терістеу емес, оның кереғар ықпалдарын анықтау, батыстандыру деп батыс үлгілерін жоққа шығару емес, тек өзіндік ерекшелікті сақтай отырып, батыс мәдениетімен сұхбатты қалыптастыру, бұқаралық ақпарат құралдарының бұқаралық санаға әсер ету мүмкіншіліктерін анықтай отырып, оны ұлттық рухты көтеруге және ұлттық идеяны жаңғыртуға бағыттау, рухани адамгершіліктік құндылықтарды насихаттау, техниканың мүмкіншіліктерін дұрыс жолда игеру.

Сонымен, күннен-күнге ғаламдық сипат алып жатқан батыстандыру үрдісі негізіндегі ғылыми-техникалық прогресс пен бұқаралық ақпарат құралдарына сүйене отырып, бұқаралық мәдениеттің кең таралуы бұқаралық сананы қалыптастыруында негіз болып табылады. Әсіресе әлемдік бәсекелес мемлекеттер қатарына қосылу жолына бет алып отырған Қазақстан үшін өзекті мәселе ретінде өзіне деген ерекше көңіл аударуды қажет етеді. Бір жағынан, “ұлы көштен” қалуға да болмайды, екінші жағынан, осы беталыста өзіндік қайталанбас дәстүрлік ерекшелігінді жоғалтып алмау міндеті қойылуы тиіс. Тіпті дәстүрлік дүниетанымды заманауи үрдістермен ұластыру абзал. Осы жолда бұқаралық сананы ұлттық мүдделерге бейімдеу арқылы жетуімізге болатындығын ұғынған жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ақмамбетов Ғ.Ғ. Проблемы нравственного развития личности. Алма-Ата. 1971. – 215 с.
2. Кшибеков Д. Идея как исток творчества. – Алматы: Қарасай, 2009. –160 с.
3. Нарматов С.З., Мұсатаев С.Ш. Қазақстандық жалпыұлттық идея: мәні, мақсаты, қалыптастыру технологиясы. - Астана 2002. – 112б.
4. Байтенова Н., Бейсенов Б. Қазақстандағы қазіргі діни жағдай / Егемен Қазақстан 2006ж. 23 тамыз (№ 199). 7б.
5. Орынбеков М. Ежелгі қазақтың дүниетанымы. Алматы: Ғылым, 1996.- 168б.